

A PEQUENA FIDALGUÍA RURAL E A PARCERÍA DE GANDO: A CASA DA FRAGA DE SAN XIAO DE CARBALLO -FRIOL-, 1680-1800

Por
ANTONIO PRESEDO GARAZO¹

I. INTRODUCCION

A chamada fidalguía, adxectivizada progresivamente de rural, é un dos temas preferidos pola investigación histórica modernista galega na actualidade. Un grupo heteroxéneo obxecto de interese na medida en que se foi demostrando a súa posición de privilexio nunha sociedade rural na súa base, como detentador —á vez que posuidor— do dominio útil dos medios de produción, cando non tamén do directo dominio.

As monografías comarcais realizadas ó longo da década de 1970 pola área de Historia Moderna da Facultade de Xeografía e Historia de Santiago de Compostela, resaltan a presenza dun grupo social minoritario desde o punto de vista porcentual que sobresaie por riba do resto da poboación, posuíndo unha destacada parte das terras nas áreas obxecto de estudo, que acceden ó disfrute do seu usufructo nun contexto que, como era

¹ Bolseiro predoutoral do Departamento de Historia II —área de Historia Moderna— da Universidade de Santiago de Compostela, pola Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

o da Galicia do Antigo Réxime, se circunscibía ós recursos xerados a partir da economía agraria². Deste xeito cobra importancia o concepto de *hidalguía intermediaria*³ —ou si se prefire o de *señores medianeros*⁴—, que acada os seus logros máis salientables coa tese de R. Villares Paz⁵.

Desde entón, o estudio desta elite do mundo rural está sendo tratado progresivamente desde diversas perspectivas de análise nas que se veñen primando fundamentalmente os compoñentes económicos e sociais, se ben é certo que circunscibindo as distintas análises a cuestións puntuais que ás veces teñen relegado a un segundo plano elementos interpretativos de relevo que sería interesante desenvolver máis polo miúdo.

Os logros acadados na investigación en relación con esta temática —derivados de análises concretas de casas fidalgas espalladas pola xeografía galega ó longo do Antigo Réxime—, permítenos dar hoxe en día unha visión de conxunto, da que o primeiro elemento a destacar e sen lugar a dúbidas o seu carácter heteroxéneo⁶. Unha heteroxeneidade extensible á consolidación dominial, pois non todos aqueles que queren chegar a fidalgo o fan do mesmo xeito. Todo o contrario. A realidade

² En Trasdeza supoñen na primeira metade do século XVIII o 1,86% do monto demográfico total; no Xallas non superan o 10,8% en 1708; no concello de Burón non chegan ó 5%; na Ulla representan o 0,79%; no Morrazo as porcentaxes móvense entre 1,14 e 1,3%; e na provincia Mondoñedo non superan o 3%. RODRIGUEZ FERRIERO, H.: *La Tierra de Trasdeza. Una economía rural antigua*, Santiago, 1973, p.83. BARREIRO MALLON, B.: *La jurisdicción de Xallas en el siglo XVIII. Población, sociedad y economía*, Santiago, 1973, p.570. SAAVEDRA, P.: *Economía rural antigua en la montaña lucense. El concejo de Burón*, Santiago, 1979, p.78. REY CASTELAO, O.: *Aproximación a la historia rural en la comarca de la Ulla (ss.XVII y XVIII)*, Santiago, 1981, p.159.

³ Posto en funcionamento por A. Eiras Roel en «Régimen subforal e hidalguía intermediaria», na introducción ó libro de M^a.C. Quintáns: *El dominio de San Martín Pinario ante la desamortización*, Santiago, 1972, pp.10-12.

⁴ Seguido polos historiadores economicistas galegos logo do traballo de J. García-Lombardero: *La agricultura y el estancamiento económico de Galicia en La España del Antiguo Régimen*, Madrid, 1973.

⁵ VILLARES, R.: *La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936*, Madrid, 1982.

⁶ LEIROS DE LA PEÑA, P.: *La Casa de Fonte Fiz (Contribución al estudio de la hidalguía gallega)*, Santiago, 1986, memoria de licenciatura inédita; DOMINGUEZ CASTRO, L.: *Viños, viñas e xentes do Ribeiro*, Vigo, 1992; MIGUEZ, V. M.: *Aproximación ao estudo da fidalguía galega a traveso do Marquesado de Hombreiro (1500-1800)*, A Coruña, 1993, memoria de licenciatura inédita; e PRESEDO, A.: *Comportamentos económicos e sociais da pequena fidalguía na Galicia interior, ss.XVI-XVIII*, Santiago, 1995, memoria de licenciatura inédita.

estructural das áreas escollidas para a súa consolidación como grupo dominante determina de antemán a composición dos seus futuros patrimonios. Deste xeito, hai individuos que constrúen os seus montos patrimoniais familiares a partir do usufructo do dominio útil de terras pertencentes a bieitos e cistercienses, que así mesmo subaforan á masa campesiña⁷. Neste contexto o subforo xoga un papel de relevo para a consolidación dos patrimonios fidalgos.

Noutros casos, estes individuos aspirantes ó privilexio da nobreza fanse con propiedades do campesiñado que vive ó límite das súas posibilidades—debido á presenza maioritaria do minifundio como estruturador da explotación agraria— case que nun estado de subsistencia. Unha mala conxuntura, ou mesmo unha morte non esperada catapultan ó labrego á precariedade económica, obrigándoo a se desfacer de lotes de terra e outro tipo de bens que unha vez postos no mercado acaban nas mans desta fidalguía⁸.

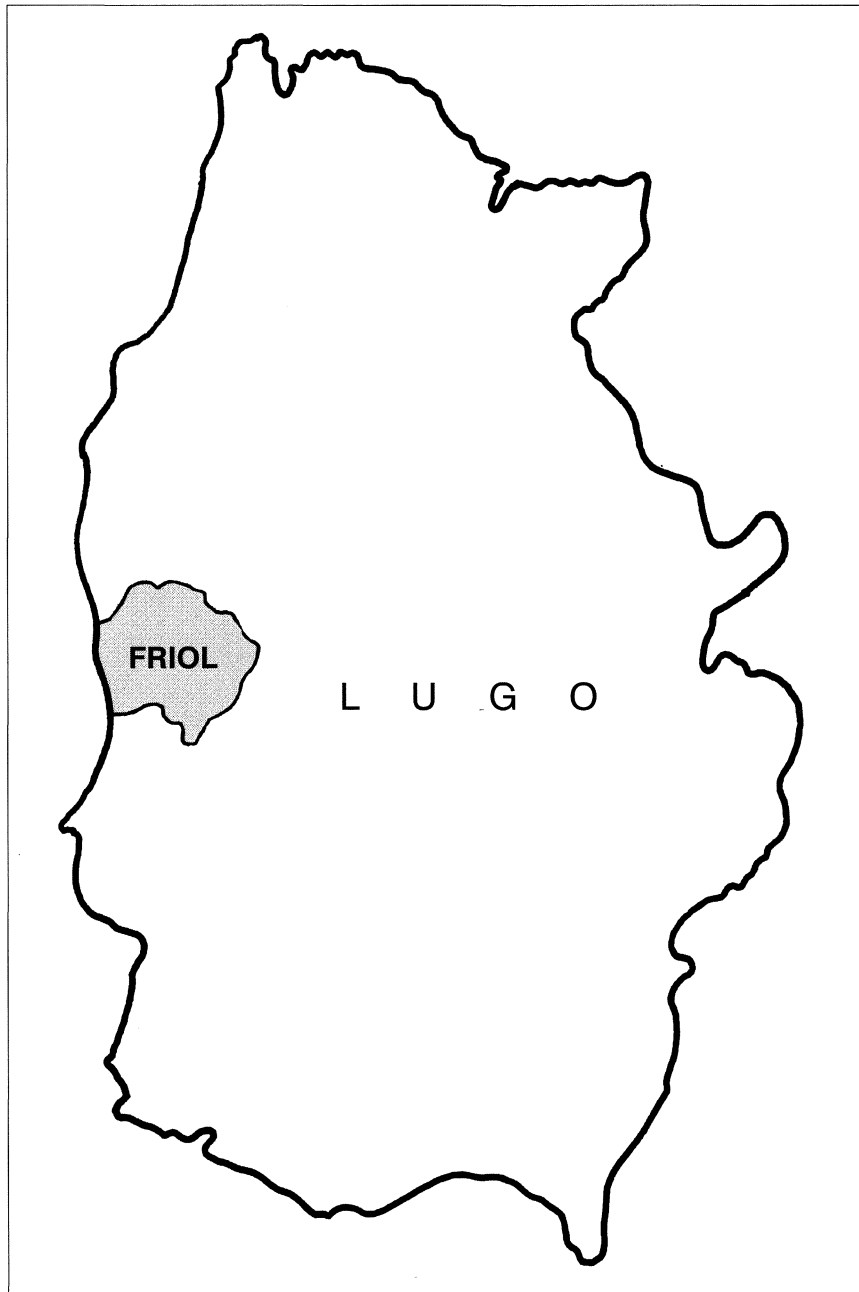
A heteroxeneidade tamén se fai extensible á hora de analizármola composición dos seus dominios. Tanto na análise das diversas calidades do terrádego dos seus patrimonios fundiarios, comprobando unha composición non uniforme, como á hora de adentrarnos no estudio da composición da renda, vése con facilidade a primacía da non concordancia e igualdade dos resultados. En determinadas áreas xeográficas do interior da provincia de A Coruña e de Lugo, o monte domina como calidade do terrádego por riba do prado e incluso do labradío⁹; mentres que no Ribeiro do Avia, as terras a vide convértense no eixo que vertebra a explotación do patrimonio¹⁰. E o mesmo se observa cando dirixímo-lo noso interese

⁷ VILLARES, R.: *Op. cit.*, p.81 e ss., e PRESEDO, A.: *Op. cit.*, p.54 e ss.

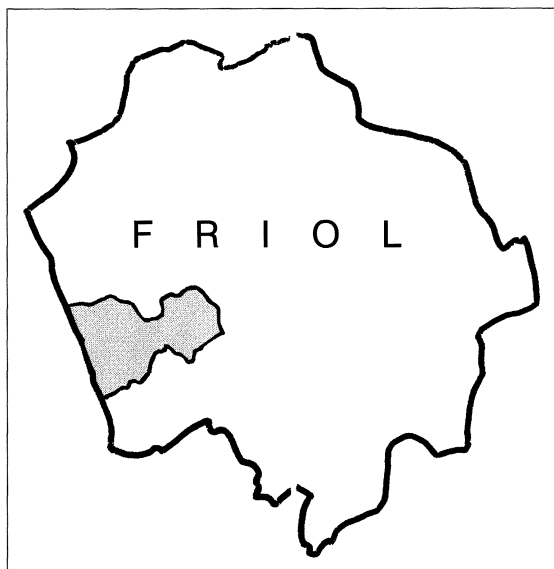
⁸ VILLARES, R. *Op. cit.*, p.88 e ss.; BARREIRO MALLON, B.: «El dominio de la familia Porras y la evolución de las rentas agrarias en la Tierra de Santiago», in *Obradoiro de Historia Moderna. Homenaje al Prof. Antonio Eiras Roel*, Santiago, 1990, p.29 e ss.; MIGUEZ, V.M.: «O dominio da Casa de San Fiz de Asma: evolución e inversión dun dominio fidalgo durante o Antigo Réxime», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, t.XLII, 1995, pp.37-67; e PRESEDO, A.: «Da casa de labranza ó pazo: A pequena fidalguía rural na Galicia interior no Antigo Réxime», *Obradoiro de Historia Moderna*, no prelo.

⁹ PRESEDO, A.: art. cit.

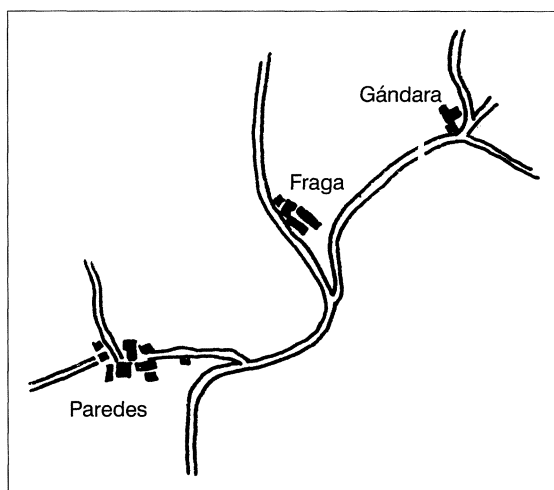
¹⁰ L. Domínguez Castro así o confirma ó estudia-la familia Meruéndano, no Ribeiro do Avia, se ben é certo que no patrimonio familiar a extensión a monte -54.930m²- supera á da viña -39.767m²-, a racionalidade da explotación tende a dar preferencia a esta segunda calidade. Vid. DOMÍNGUEZ CASTRO, L.: *Op. cit.*, p.37.

Mapa I. Concello de Friol.

Mapa II. S. Xiao de Carballo

Mapa III. Lugar da Fraga

cara ás rendas agrarias, comprobando que non só se cobran a partir de contratos agrarios que varían dunhas comarcas para outras, senón que a composición das mesmas non é nen moito menos uniforme a teor dos estudos realizados¹¹.

Estamos diante dun colectivo que aspira a acadar unha posición destacada dentro do conxunto social, que unifica as súas estratexias unha vez supera a fase de vinculación dos seus bens. Así, a heteroxeneidade estrutural observada nos seus dominios —tanto no que toca á súa consolidación como no que respecta á súa xestión— deixa paso a unha homoxeneidade que se plasma nas estratexias familiares, tendentes a fortifica-la posición privilexiada do grupo en relación co resto da sociedade agraria, e tamén no xeito de vida no que as formas simbólicas de poder xogan un papel de primeira orde, igual que as reais.

Non obstante, a existencia de determinados aspectos aínda non totalmente desenvolvidos pola investigación histórica, nos obrigan a estudar con puntualidade cuestións das que non se conta con datos globalizadores. Un deles é a imbricación da fidalguía rural galega dos séculos XVI-XIX/ I na economía protoindustrial, á que se ten referido V. M. Míguez Rodríguez á hora de estudia-la Casa de Quintá no Caurel en relación coa explotación da siderurxia do ferro na área da Galicia centro-oriental¹². E tamén a importancia acadada por este grupo como posuidor de cabanas gandeiras numericamente importantes, estudias por J.M. Pérez García no momento anterior á fundación de vínculos¹³, asunto tamén desenvolvido na nosa memoria de licenciatura¹⁴. É precisamente este aspecto gandeiro da economía fidalga, o que ha de vertebra-lo presente traballo, pois a Casa da Fraga sita no actual concello de Friol —na Galicia interior—

¹¹ Esta heteroxeneidade da renda coincide coa panorámica analizada nos estratos máis elevados da nobreza galega no Antigo Réxime. Vid. BAZ VICENTE, M^a.J.: *El patrimonio de la Casa de Alba en Galicia en el siglo XIX*, Lugo, 1991, pp.105-106; GARCIA ACUÑA, M^a.L.: «Unha primeira aproximación ós ingresos do estado de Ribadavia no século XVIII», in *Historia Nova III*, Santiago, 1995, pp.125-148.

¹² MIGUEZ, V.M.: «Algunas consideraciones al respecto de la hidalguía gallega a través de la Casa de San Fiz de Asma y agregadas (1500-1800)», *Obradoiro de Historia Moderna*, nº3, 1994, pp.204-205 e táboa 5 -p.210-.

¹³ PEREZ GARCIA, J.M.: «Niveles y transformaciones de la ganadería en el siglo XVII», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, t.XXXIII, 1982, pp.139-140.

¹⁴ PRESEDO, A.: *Op. cit.*, p.128 e ss.

permítenos acceder a coñece-la racionalidade da especialización económica ó redor do sector gandeiro por parte dos Fraga, que habitaron ó longo da Modernidade e aínda en boa parte da Contemporaneidade o caserón afidalgado da parroquia friolense de San Xiao de Carballo¹⁵.

II. A CONSOLIDACION DO DOMINIO

Os Fraga constrúen o seu dominio na freguesía de San Xiao de Carballo nas dúas derradeiras décadas do século XVII, e o consolidan nos vinte primeiros anos do XVIII¹⁶.

En concreto, acceden a unha serie de posesións pertencentes a determinados veciños da parroquia friolense, que llelos venden por separado, permitindo que o investidor en cuestión —Gregorio da Fraga *el mozo*¹⁷— acceda á propiedade dunha serie de predios e lugares que pasan a conformar en menos de vinte anos o solar orixinario desta familia que chega tardiamente á fidalguía¹⁸. Cinco operacións de compra-venda feitas entre 1685 e 1697 nas que desembolsa unha cantidade 737 Rs. confirman o seu interese por establecerse en Carballo. Os bens adqueridos son, dunha banda pezas labradías —catro en total— vendidas por dous labregos da freguesía —Juan do Carregal e Domingo de la Iglesia— entre 1685 e 1690 ó precio uniforme de doce ducados por unidade¹⁹; e doutra todo o lugar da Fraga que Gregorio da Fraga do Celeiro e a súa muller María de Buxán lle

¹⁵ A documentación empregada para a elaboración do presente traballo foi catalogada na nosa memoria de licenciatura. Para unha mellor comprensión do texto e facilita-la lectura, empregámo-la abreviatura de A.C.F. para referirnos ó Arquivo da Casa de Fraga, A.H.P.L. para o Arquivo Histórico Provincial de Lugo, e A.C.S. para o Arquivo da Catedral de Santiago.

¹⁶ Vid. os mapas I, II e III.

¹⁷ Vid. cadro xenealóxico no Apéndice I.

¹⁸ Esta chegada tardía coincide coa denominación dada por I. Dubert de «segunda hornada de hidalgos» para a Galicia Oriental. Vid. DUBERT, I.: «Espacio y comportamientos sociales en la Galicia de la época moderna», in *Concepcións espaciais e estratexias territoriais na Historia de Galicia*, Santiago, 1993, p.153.

¹⁹ A.C.F., na Partilla dos bens fincables de Gregorio da Fraga e a súa muller Dominga Fernández (maio de 1726), aparecen especificadas estas vendas: 1685, marzo,8; 1686, abril, 22; 1687, febreiro, 11; e 1690, abril, 5.

venden en 1696 por dezanove ducados²⁰. Queda clara a existencia dun ritmo investidor que determina a chegada do especulador en primeiro termo a fincas separadas, máis facilmente vendibles por parte da comunidade campesiña unha vez que as circunstancias adversas fan mellá inesperadamente no seo da economía doméstica; deixando nun segundo momento a compra dunha explotación racionalizada e centralizada —o lugar da Fraga, composto por *cassas, cassares, prados, aguas de riega, arboles y plantios, eredades labradas y montesias, molino y batan, y todo lo demas*. A partir desta derradeira compra os Fraga deixan de especular coas propiedades agrarias e poñen as súas miras nas actividades económicas de índole gandeiro.

En 1707 casa o fillo primoxénito de Gregorio da Fraga e Dominga Fernández -Gerónimo-, e os seus pais o dotan coa mellora de tercio e quinto do remanente dos bens posuídos no lugar da Fraga, comprado en 1696 e considerablemente agrandado a teor dos datos derivados da partilla que se fai en 1726²¹. Seguindo pautas de racionalidade que respostan a necesidades particulares dunha economía agraria máis dependente do valor que adquire na provincia de Lugo o concepto de casa²², os Fraga deciden consolida-lo seu particular dominio a través do beneficiamento dun fillo escollido premeditadamente polos patrucios para que rixa a nova unidade patrimonial, engrandecida na xeración que dictamina e designa o futuro da casa aspirante ó ennobrecemento, e en torno a cal se moverá o resto dos compoñentes do grupo familiar.

O momento decisivo en que queda escriturada a consolidación do dominio coincide cos derradeiros designios de Gregorio da Fraga, cando en 1717 decide face-lo seu testamento conxuntamente coa súa muller Dominga Fernández. Ante o inminente encontro con Deus como premio polos bos actos feitos nesta vida, deixa ben encarrilados os asuntos mundanos, aspirando gañar máis méritos que lle eviten unha estancia demasiado longa no Purgatorio²³. É o momento ideal, pois pode decidir por

²⁰ A.C.F., Papeis soltos.

²¹ A.C.F., Partilla dos bens fincables de Gregorio da Fraga e a súa muller Dominga Fernández.

²² SAAVEDRA, P.: «Casa y comunidad en la Galicia interior», in J.C. Bermejo (coord.): *Parentesco, familia y matrimonio en la Historia de Galicia*, Santiago, 1989, p.95 e ss.; e DUBERT, I.: art. cit., pp.154-156.

²³ GONZALEZ LOPO, D.: «La mortaja religiosa en Santiago entre los siglos XVI y XIX», *Compostellanum*, v.XXXIV, 1989, p.271 e ss.

derradeira vez como patrucio da casa —é dicir, como cabeza rectora de todos aqueles que viven baixo o seu teito— o que ha de face-la súa familia logo de que inicie o seu particular tránsito cara ó Paraíso. E o fai pensando en incrementa-las propias posibilidades do grupo familiar para se reproducir socialmente, coa pretensión de aumenta-las particulares expectativas familiares ó participar no mercado marital con mellores posibilidades que lle permitan ir ascendendo xeración tras xeración nos estratos máis elebados da sociedade rural.

Fundando ó vínculo coa condición de que tanto a el como a súa dona, Dominga Fernández, *se les diga a cada uno su missa de pension en cada un año de siempre jamas por dia de San Gregorio*, acada a solución perfecta. Primeiro, porque a misa dita a perpetuidade garante a salvación final do patrucio vinculeiro no Reino de Deus. E segundo, porque asegura a reprodución social das seguintes xeracións da casa ó sinalar unha serie de bens intocables que non poderán ser integrados no mercado: *toda la parte de vienes raíces que avian comprado y adquerido de mano de Juan do Carregal ..., para que la persona que viviere en cassa de los otorgantes los lleve y posea con dha. carga de missas, sin que sea visto poderlos vender, trocar ni enajenar a ninguna persona seglar ni eclesiastica, yglesia, ospital ni cofradia, sino que siempre anden juntos en el poseedor que fuere de dha. casa*²⁴.

En definitiva, a idea —ou dito máis axeitadamente, o concepto— de casa que funciona como unha piña unificadora tendente a beneficiar a aquel que reúna as aptitudes exixidas polos patrucios vinculeiros, está deixando ben claro a primacía dun sistema hereditario no que o fillo varón primoxénito está chamado a aglutinar na súa figura os éxitos socio-económicos acadados polas xeracións antecesoras da súa²⁵. O patrucio é unha peza máis dun plan deseñado xeneracionalmente pola mesma familia. Neste contexto, o pagamento dos dotes ós fillos non beneficiados evita a aparición de litixios destes contra o irmán favorecido pola mellora. Sempre, o fillo designado para ocupa-la xefatura da casa é quen centrali-

²⁴ A.C.F., *Partilla dos bens fincables de Gregorio da Fraga e a súa muller Dominga Fernández*.

²⁵ MIGUEZ, V.M.: «Algunas consideraciones al respecto de la hidalguía ...», art. cit., pp.195-196; e PRESEDO, A.: *Op. cit.*, p.144 e ss.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

za no seu entorno a xestión dunha porcentaxe maior do patrimonio familiar, como se comproba co seguimento do reparto dos bens mobles fincados dos petrucios vinculeiros de 1726, na que Gerónimo da Fraga recibe unha porcentaxe sobradamente destacada dos bens sinalados por riba dos seus irmáns -Táboa 1-.

TABOA 1
Repartición dos bens mobles de Gregorio da Fraga e a súa muller Dominga Fernández feita en 1726, e a súa capitalización en Rs.

	utillaxe agrícola	uteis cociña	mobiliario	menaxe doméstico	gando
Gerónimo	132	34	471	148,0	1.414
María	160	12	127	180,0	1.032
Gregorio	138		77	157,0	742
Pedro	88		89	254,0	675
Isabel	132		88	304,5	675

Fonte: Elaboración propia a partir do A.C.F., Partilla dos bens fincables de Gregorio da Fraga e a súa muller Dominga Fernández.

Os pais recoñecen *la mucha aficion, cariño y afecto que thienen al dho. Geronimo da Fraga, su hijo, y por averles asistido en todos sus achaques y enfermedades*, pero lle exixen que case pasando a *vivir y residir en este dho. lugar da Fraga, y en compañía del dho. Gregorio da Fraga [e] Dominga Fernandez ...*, y todos en el tiempo que vivieren estaren a un pan y cuchillo, xa que ata o momento xusto do pasamento cara ó Alén, os fillos -pese a ser futuros fidalgos- dependen dos vellos, sabedores de que foron eles quen construíron o patrimonio sobre o que se ha de asenta-lo vínculo que ennobreza á familia.

Unha mellora propia de campesiños acaudalados que pon as bases para o proceso de enriquecemento dos Fraga coincidindo coa súa asimilación á pequena fidalguía rural. Gerónimo da Fraga, con setenta anos en 1752²⁶,

²⁶ A.H.P.L., Catastro de Ensenada, Libro Personal de Legos, leg.3.343, s.f.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

aínda cumpre á perfección coas mandas testamentarias dispostas polos seus pais en 1717²⁷. Un neto seu —D. Francisco de Fraga— casa en 1784 con D^a. María Josepha Francisca Varela Pardo y Taibo, filla dos patrucios da Casanova de S. Xoán de Golán, en Melide²⁸, quen recibe en 1805 a herencia fincable do vínculo melidiense; e outro —D. Manuel Ventura de Fraga— aparece como racioeiro da Catedral de Santiago de Compostela en 1756²⁹.

III. ANALISE DO PATRIMONIO FAMILIAR

III.1. A composición fundiaria do patrimonio

Hai dúas cuestións que merecen o noso interese de inmediato: saber que distintas calidades de terra conforman o dominio dos Fraga no seu solar orixinario; e verificar se respontan a estratexias suxeridas por outros patrimonios coñecidos da pequena fidalguía na Galicia interior.

A partilla que se fai en 1726 dos bens fincables de Gregorio da Fraga e a súa muller Dominga Fernández, permítenos saber qué parte dos mesmos é adxudicada para o pago da mellora vincular redactada en 1717.

²⁷ No Catastro de Ensenada aparece perfectamente documentado este cumprimento das dúas misas fundadas: *Como asimismo estan sujetos [os bens de Gerónimo de Fraga] a dos misas rezadas por cuia limosna asimismo percive el parroco de esta fra. quatro reales vellon, y ademas dello quatro ferrados de centeno*. A.H.P.L., Catastro de Ensenada, Libro de Reales de Legos, Leg.3.344, f.93v.

²⁸ Os patrucios en cuestión son D. Juan Francisco Valeriano Varela y Aguiar e D^a. María Luisa Pardo. A.C.F., Libro Becerro redactado por D. Juan Francisco Valeriano Varela y Aguiar, no f.158 aparece redactado o contido do dote pagado por eles para o casamento da súa filla co herdeiro da Casa da Fraga, observándose como ademais do enxoval doméstico, certas rendas e unha egua, D^a. María Josepha Francisca é dotada con 9.600 Rs.

²⁹ A.C.S., Limpieza de Sangre. Tomo XI, Leg.740, expediente nº6.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

TABOA 2
Bens que conforman o vínculo da Casa da Fraga en 1726³⁰.

TERRAS	nºfincas	Has.	%	Rs.	Rs./nº fincas
labradío	13	4,77	40,18	4.385	337,30
prado	11	0,78	6,57	2.246	204,18
monte	8	6,32	53,24	1.448	181,00

Fonte: Elaboración propia a partir do A.C.F, Partilla dos bens fincables de Gregoria da Fraga ...

Unha ollada á táboa 2 serve perfectamente para averiguar qué características esenciais se destacan no patrimonio fundiario dos Fraga na freguesía de San Xiao de Carballo a principios do século XVIII. Do total das 11,87 Has., a extensión a monte ocupa o 53,24% con 6,32 Has., deixando ó labradío en segundo posto co 40,18% e ó prado en terceiro cun 6,57%. As fincas máis valoradas son as labradías con 337,30 Rs./finca, logo o prado con 204,18 Rs./finca, e o monte en terceiro lugar con 181 Rs./finca. É dicir, a maior cantidade de calidade de hectáreas, menor taxación en réas por cada finca, e viceversa³¹.

III. 2. «La cria de ganados»

Tanto os viaxeiros que dirixiron os seus pasos cara a Galicia, así como especialistas agrónomos, deixaron especificada desde fins do s.XVIII, ó longo do XIX e principios do XX, a inmensa riqueza deste reino no que se refire ó sector pecuario, definíndoo como *bien de la industria del la-*

³⁰ Unha comparación cos datos derivados do Catastro de Ensenada confirman unha vez máis o ánimo ocultador por parte dos enquisados debido á finalidade fiscalizadora desta fonte. En 1726 a mellora vincular é pagada con 11,87 Has. no lugar da Fraga, mentres que en 1752 non temos nen tan sequera declarada a metade: 5,14 Has. A.H.P.L., Catastro de Ensenada, Libro de Reales de Legos, Leg.3.344, ff.91-94.

³¹ Estes resultados coinciden co que sabemos doutros patrimonios fidalgos tamén da Galicia interior. PRESEDO, A.: art. cit.

*brador*³². Unha orixinalidade que resposta ás limitacións mesmas da explotación agraria, caracterizada pola excesiva división do terrádego, que obriga ó labrego a se surtir de bens complementarios que suplan ós xustísimos recursos xerados pola agricultura, sempre ó límite da supervivencia. Esta riqueza localízase con máis pulo na Galicia interior e oriental³³, respostando ás particulares peculiaridades da agricultura das sociedades tradicionais nesta área, sempre máis retardataria á hora de introducir as innovacións nos sistemas agrarios que callan con máis facilidade na Galicia occidental. A explotación do monte ven ratifica-la complementariedade existente nas sociedades rurais de Antigo Réxime entre a gandería e a agricultura, afirmándose a unha sobre a outra na medida en que as terras a monte producen o abono necesario para as agras labradías, mentres que o barbeito destas terras obriga a roza-lo monte, humanizado directamente polo home, e indirectamente polas súas cabanas gandeiras³⁴.

³² SANCHEZ, P.A.: *La economía gallega en los escritos de ...*, Vigo, 1973, p.115. Sirva de exemplo ilustrativo a testemuña de Francisco de Paula, cando di en 1850 que *En la cria de ganados se aventajan los gallegos á los habitantes de todas las otras provincias, proporcionando á aquellos escelentes pastos por medio de prados naturales y artificiales*. PAULA MELLADO, F. de: *Recuerdos de un viaje por Galicia en 1850*, A Coruña, 1987, p.3.

³³ A análise espacial do gando vacún para Galicia en 1750 é de 3,5 reses por veciño. Esta media espacial destaca con claridade ós concellos do interior -A Capela, Curtis, Sobrado, As Pontes, Muras- con cifras que fan oscila-lo índice entre 7 e 8 pezas por unidade veciñal. Vid. DOPICO, F. et al.: «A distribución espacial do gando en Galicia segundo o Catastro de Ensenada», *Revista Galega de Estudos Agrarios*, nº5, 1981, pp.35-83. Esta diferenciación é aínda máis contundente de revisármolas ratios de nº de reses/veciño obtidos para dúas áreas de transición entre os dous modelos agrarios -o Xallas e A Ulla-, e os comparamos cunha comarca de montaña como A Fonsagrada. No Xallas, a media está nas 3,9 reses/veciño, baixando na Ulla ata 1,8; en cambio, na Fonsagrada o índice sube ata 6,2. Vid. BARREIRO MALLON, B.: *Op. cit.*, p.374; REY CASTELAO, O.: *Op. cit.*, p.119; e SAAVEDRA, P.: *Op. cit.*, p.49. Esta superioridade do produto gandeiro por veciño —unidade de explotación— tamén é destacada para as terras altas por A. Eiras Roel, quen dá para estas áreas medias que oscilan entre os 177 animais como máximo e os 89 como mínimo, por riba das terras baixas. EIRAS ROEL, A.: «Concentración y condicionantes geográficos de la ganadería gallega en el s.XVIII», *Estudios Geográficos*, nº 170-173, 1983, pp.448-449.

³⁴ Esta humanización do monte está desenvolvida en SAAVEDRA, P.: «Los montes abiertos y los concejos rurales en Galicia en los siglos XVI-XVIII: aproximación a un problema», *Cuadernos de Estudios Gallegos*, t.XXXIII, 1982, p.179 e ss.; BALBOA, X.: *O monte en Galicia*, Vigo, 1990; e REY CASTELAO, O.: *Montes y política forestal en la Galicia del Antiguo Régimen*, Santiago, 1995.

Lucas Labrada magnifica así ó sector pecuario en 1804, situándoo incluso por riba da privatización dos comunais:

*El ganado en los países interiores, a donde por falta de consumos y de comunicaciones sólo se cultivan los granos precisos para la subsistencia de sus habitantes, es una industria, la más útil y la que les proporciona mayores ventajas de las que sacarían en el rompimiento de las tierras incultas ...*³⁵

E o coengo compostelán Pedro Antonio Sánchez deixa ben claro a fins do XVIII como en momentos decisivos á hora de tomar decisións no grupo doméstico, a gañancia obtida do gando pode relaxa-la trascendencia do decidido:

*Pero el ganado en todas partes se cría para extraer, y si no se extrae más, es porque halla obstáculos. Así es que se puede decir que en lugar de fábricas, este reino tiene por equivalente la industria del ganado. Este es el gran tesoro del labrador y el principal recurso en sus necesidades. De su venta saca casi cuanto necesita para su subsistencia. No tiene granos suficientes para pagar las pensiones cargadas sobre las tierras; su auxilio es el ganado. Tiene que satisfacer los diversos impuestos: acude al ganado. Ha de comprar el carro, la sal, el jubón, la ropa, el tabaco; ha de casar al hijo o la hija, ha de satisfacer los derechos parroquiales, etc.; su gran bolsillo, y casi único, consiste en las utilidades del ganado*³⁶

Este gando non estaba distribuído entre a poboación dun xeito igualitario, tal como demostrou concienzudamente J.M Pérez García³⁷. Do conxunto de inventarios post-mortem por el revisados, se destaca un 10% de individuos que denomina campesiños ricos, adxectivizándoos de «importante burguesía rural³⁸». Participan en actividades especuladoras nas

³⁵ LABRADA, L.: *Descripción económica del Reino de Galicia*, Vigo, 1971, p.206.

³⁶ SANCHEZ, P.A.: *Op. cit.*, p.119.

³⁷ PEREZ GARCIA, J.M.: art. cit.

³⁸ As características necesarias para estar neste grupo é ter polo menos unha ducia de pezas de gando vacún, acadando a cifra de 20 con facilidade, tres ou catro ducias de ovellas, posuir équidos, e sacrificar unha media de seis cabezas de porcino ó ano.

que invisten fortes sumas de cartos, e son o punto de partida para familias que acaban por se integrar na fidalguía.

Seguindo estes parámetros, os resultados obtidos en S. Xiao de Carballo, sitúan ós Fraga dentro deste grupo triplicando os valores medios da sondaxe de J.M. Pérez García, tal como se evidencia se reparamos no gando citado na partilla de 1726:

- vacún: 31 vacas + 19 bois + 24 crías = 74
- equino: 1 égoa + 1 poldro = 2
- ovicápridos: 90
- colmeas de abellas: 27

A fin dalgunha destas reses era alimentar ós habitantes da casa patrucial. Unha dieta máis rica en proteínas e grasas nun contexto de monotonía alimenticia³⁹ serve como elemento diferenciador entre os privilexiados que residen no caserón afidalgado e o resto da comunidade campesiña.

A mediados do XVIII os Fraga seguen a manter un posto de primacía na parroquia friolense no que toca ó sector pecuario. Da partilla feita en 1726 corresóndenlle a Gerónimo da Fraga 3 bois, 8 vacas e dúas crías de vacún, 18 ovicápridos e 4 colmeas de abellas. En 1752 declara 4 bois, 8 vacas e 16 crías de vacún, 69 ovicápridos, 36 porcos, 1 cabalo e 10 colmeas. Un incremento considerable nuns 25 anos que fai que o fillo mellorado supere a media de gando por veciño en calqueira das distintas calidades en S. Xiao de Carballo, tal como se pode apreciar na táboa 3 e nos índices elaborados posteriormente. Se nos fixamos nas parellas de bois posuídas por cada veciño, tan só seis deles —o 13,95%— posúen dúas, mentres que a maioría tan só declaran unha coa que de seguro fan as tarefas agrarias —41,86%—, cando non un só boi —2,32%—, ou ningún —41,86%—. Gerónimo da Fraga forma parte desta media ducia de labregos acomodados que posúen dúas parellas de bois, destacándose aínda máis de repararmos no número total de cabezas de gando vacún por cada veciño, onde xunto con Santiago do Espiño, son os únicos que acadan o estadio de 26-30 reses de vacún/ veciño representando o 4,65% do conxunto veciñal, nun contexto no que sete veciños da freguesía non teñen ningunha

³⁹ SAAVEDRA, P.: *La vida cotidiana en la Galicia del Antiguo Régimen*, Barcelona, 1994, p.129 e ss.; SOBRADO CORREA, H.: «Aproximación al consumo alimentario en el área rural gallega: El interior lucense (ss.XVII-XIX)», *Obradoiro de Historia Moderna*, nº3, 1994, pp.87-110.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

res vacúa —16,27%—, e o 27,90% —é dicir, 12 veciños— non teñen máis de cinco pezas.

Non é de extrañar pois que ó longo do s.XVIII e principios do XIX, os patrucios da Casa da Fraga se integren no comercio de gando, xa que a meirande parte destas reses están destinadas a lle reinvertir interesantes gañancias en metálico.

Aprovéitanse de que un irmán do patrucio recibe unha cantidade fixa anual de ingresos en cabezas de gando ovicáprido procedentes do cobro do décimo das dúas freguesías da comarca nas que exerce a cura de ánimas: Sta. María de Prado e Sta. María de Ramelle⁴⁰. Os anos de máis ingresos neste apartado son 1791 —24 cabezas—, 1796 —21—, 1799 —24— e 1803 —36—, e nunca os de rexistros menores chegan a supoñer un trastorno trascendental na economía dos Fraga, pouco dados ó gasto desenfrenado no apartado suntuario.

⁴⁰ Décimos cobrados en ovicápridos por D. Francisco de Fraga, 1785-1804

ano	cabritos				cordeiros			
	n.vend.	vend.	sacrif.	mort.	n.vend.	vend.	sacrif.	mort.
1785		5	1				1	2
1786		7	2	4		1	3	3
1787	2	2	1	6	1		2	1
1788		6		8		3	1	3
1789	2	1		4	2	2		
1790								
1791	11		5	6	6		2	3
1792		1		2	3			1
1793		1	2	4	3		1	3
1794	3		2		6		3	2
1795	1		3		1			1
1796	3				18			3
1797	7			3	4			1
1798	5		2		3		3	1
1799	4		14	3	5		1	2
1800	6				10		2	2
1801	4				8			2
1802	1				2			
1803	18				18			
1804	4				2			
Total	53	23	32	40	74	6	19	30

Fonte: Elaboración propia a partir do A.C.F., Libro de Caja de D. Francisco de Fraga.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

Máis arriscado é o negocio da parcería⁴¹. O rexistro das operacións económicas referidas ó gando vacún do *Libro de Caja de D. Francisco de Fraga*, permítenos facer un seguimento exhaustivo da rendabilidade desta «industria»⁴². O patrucio da Casa da Fraga desembolsa anualmente unha cantidade variable de cartos na feira de Guimarei —sita no concello de

⁴¹ Este tipo de cesión do gando convirte ós individuos que acceden á especulación gandeira en maioristas de reses, comprándoas, cedéndoas e vendéndoas en lotes significativos, coa intención de obter un rendemento en metálico. A extensión desta modalidade de cesión do gando está testimoniada polo Frei Martín Sarmiento: *Es mui usado en Galicia, dar ganado a medias, o a la mitad de las ganancias. Pedro v.g. compra dos Bacas Jovencas, y se las da a Juan Labrador para que las críe, y alimente con sola la pensión de que el valor de las crías, dividido en dos partes, una sea para Pedro, u otra para el Labrador. Esto se llaman Bacas de a medias. El Labrador sin poner un ochavo, con solo su trabajo se interesa en el trabajo de las Bacas. En la Leche, manteca y quesos. En el avono, y en la de crianza.* Vid. DOPICO, F.: *A Ilustración e a sociedade galega*, Vigo, 1978, p.127. Comarcalmente, tal como adiantou P. Saavedra para a área da Fonsagrada, os resultados permiten falar de negocio á hora de nos referir á parcería de gando vacún, que se convirte na modalidade imperante en Galicia. Nesta área da Galicia oriental, as 1.001 cabezas de vacún postas en parcería supoñen o 35,1% do total de gando rexistrado neste rexime contractual. Na Ulla, as 1.364 reses vacúas catalogadas nesta modalidade, permítenlle falar a O. Rey Castelao de exclusividade. En todo caso, a concentración destas cesións gandeiras en espazos controlados polos posuidores das reses cedidas, evidencian unha unidade parroquial, tal como anunciou J. M. Pérez García para O Salnés. SAAVEDRA, P.: *Economía rural antigua ...*, *Op. cit.*, p.53; REY CASTELAO, O.: *Op. cit.*, p.120; e PEREZ GARCIA, J.M.: *Op. cit.*, p.220. Non obstante, non hai que esquecer que estruturalmente estase asistindo en toda a franxa cantábrica da Península Ibérica á consolidación dun destacado proceso de especialización pecuaria a partir da segunda metade do s.XVIII e ó longo do XIX, na que se evidencia unha recente orientación que tende a prima-lo interese pola cabana gandeira vacúa, a teor das recentes aportacións de R. Domínguez Martín, circunscibindo e ratificando a testemuña de Lucas Labrada cando dixo en 1804 que *el ganado, lejos de haberse disminuido en Galicia, se aumentó en tanto cuanto ha crecido su consumo en el mismo Reino y su extracción para Portugal y Castilla.* DOMINGUEZ MARTIN, R.: *El campesinado adaptativo. Campesinos y mercado en el norte de España, 1750-1880*, Santander, 1996, p.43 e ss.; e LABRADA, L.: *Op. cit.*, pp.200-201. Vid. tamén RODRIGUEZ GALDO, M^a.J. e CORDERO, X.: «Rentistas urbanos y capital usurario. La aparcería de ganado en Galicia en el siglo XVIII», *Revista de Historia Económica*, nº3, 1984, pp.287-294.

⁴² Este legaxo do A.C.F. é de grande utilidade porque recolle minuciosamente, ás veces a xeito de diario, moitas das operacións económicas nas que os Fraga invisten os seus recursos en metálico. Ademais das transaccións e negocios gandeiros, pódese facer un seguimento do gasto no servizo doméstico, a compra de obxectos de luxo, e outros aspectos de relevo para o coñecemento da vida cotiá deste grupo social no Antigo Réxime.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

Friol— para facerse cun número determinado de reses cedidas a posteriori en réxime de parcería a membros da comunidade veciñal. O gando se pon a medias, de tal xeito que as gañancias obtidas serán repartidas en partes iguais entre o fidalgo, que fai as veces de empresario, e o labrego parceiro⁴³. As femias aportan unha cantidade de crías susceptibles de dous procesos: 1º ou ben acabar no mercado gandeiro, ou ben 2º voltar ó fidalgo previo pago da porcentaxe que lle corresponde ó labrego parceiro despois de face-la taxa da peza en cuestión, para poñela logo a medias con outro campesiño. Así, rexístrase un aumento no número de reses desde a fase de compra⁴⁴ á da súa posta en aparcería⁴⁵, pois hai que ter en conta os animais nados non incorporados ó mercado gandeiro, que son postos de novo a medias. O contrato liquídase trala venda das reses agora incrementadas numericamente debido ós nacementos habidos das femias cedidas nas parcerías, orixinando uns beneficios nos que participa o patrucio da Casa da Fraga, a quen vai corresponde-la metade do ingresado nas vendas⁴⁶. A maior número de parceiros, aumentan as posibilidades de acumular máis dividendos.

A clave do entramado son as crías de gando vacún. É certo que os équidos son xunto cos bois os animais máis cotizados. Dos 10 équidos comprados entre 1779 e 1800, non se cede en parcería ningún, vendéndose 3 —a terceira parte do total comprado—. Trátase dun gando moi particular que representa prestixio para quen o posúe, e incluso a posibilidade de

⁴³ Véxase como exemplo o seguinte caso: « *En 20 de Agosto de 1780 puse una baca marela buena de 7 años con un jato blanco de 5 meses a Domingo de Prado, carzelero vzo. de Friol, el jato a las ganancias, hes mansa la baca. Se vendió el jato en 100 rs., llebó su media ganancia. Parió esta baca una jata, se vendió en 9 Ds. En fin de maio de 83 parió un jato más. Parió una jata, año 84. Se vendió la baca viexa en Guimarei, año de 84, en 140 rs. Se vendió el jato en 26 de agosto de 85 en 100 rs., llebó su media ganancia. La jata la comió e llebó el medio año, y así no quedó más de la baca*», A.C.F., Libro de Caja de D. Francisco de Fraga, f.36.

Estamos asistindo á aprición de transaccións entrelazadas supostamente disfrazadas dun certo cariz contractual, nas que o maiorista é visto como un «amo» ou «señor», tal como fundamenta R. Domínguez Martín, *Op. cit.*, p.202.

⁴⁴ Vid. Táboa 4.

⁴⁵ Vid. Táboa 5.

⁴⁶ Vid. Táboa 6.

xerar riqueza a través de formas contractuais máis complexas⁴⁷. Cos bois sucede algo similar, pois aforran traballo humano nas tarefas agrarias, especialmente á hora de prepara-las terras para bota-la semente. Os 4 comprados póñense en parcería para logo venderse. De descontármolo gasto que supón a compra dos équidos -3.086 Rs. dos 6.549 totais- o resultado obtido do contraste entre os reás gastados nas compras e os gañados tralas vendas de gando -táboas 4 e 6-, verificácase unha gañancia de 1,45 Rs. por cada real investido na feira de Guimarei. Dato que cobra máis relevancia ó verificar que os Fraga obteñen con este negocio un 45,22% de beneficio nas vendas realizadas, confirmando así a rendabilidade da parcería gandeira no referente ó sector vacún⁴⁸.

Este sistema vólvese así máis dinámico e racional. Despois da posta en parcería das reses vacúas adquiridas, o número de vacas e o de crías femias aumenta de 22 pezas compradas a 51 rexistradas nas vendas. A clave deste crecemento progresivo está na integración das pezas xoves no proceso reproductor —as xovencas—. Deste xeito, de cada camada de crías nacidas, se multiplican polo número de nacementos de femias habidas, as posibilidades de aumenta-lo monto de reses postas en parcería. De seren demasiadas, se venden; si son machos —xatos— pasan ó mercado, co cal se obteñen uns beneficios repartibles equitativamente entre o parceiro e o señor. Cantas máis reproducións, máis posibilidades de incrementa-la riqueza derivada das vendas por ambas partes⁴⁹. Entre 1779 e 1800 cómpranse 8 vacas, mentres que son postas en aparcería 14, feito

⁴⁷ Sirvan de exemplo os negocios do escribán de Mondoñedo D. Blas de Rubiños testimoniados no seu Libro de Caixa. En 22-III-1775, a permuta dunha egua por un cabalo prodúcelle 400 Rs. En 8-I-1784, o crego de Recesende cómpralle *una caballería, su color negro, estrellada y calzada de los pies* por 88 Rs. Archivo da Casa de Terrafeita, Leg.15, *Libro de caixa de D. Blas de Rubiños comenzado en 1773*, ff.2 e 29.

⁴⁸ Esta gañancia obténse de sustrae-lo importe do precio a que se compraron os 10 équidos en Guimarei -x- do total de reás -T- investidos na merca de gando polos Fraga ó longo do período estudado. O resultado desta operación danos a cantidade de investimentos totais en ovicápridos e vacún -y-. Logo $y = T - x = 6.549 - 3.086 = 3.463$ Rs. O cociente entre os reás obtidos da venda do gando cedido en aparcería -Z- polo gasto y, daráanos o resultado f, que representa o valor en reás en que se recupera cada real investido anteriormente. Logo $f = Z / y = 5.029 / 3.463 = 1,45$ Rs. gañados/Rl. investido.

⁴⁹ Esta produción de reses vacúas xoves para o mercado é destacado por A. Eiras Roel cun índice de 1,2 para as áreas altas de Galicia, fronte ás terras baixas -0,6-. EIRAS ROEL, A.: art. cit., pp.161-162.

só explicable a partir do aporte derivado da incorporación das xovencas ó mentado proceso reproductor⁵⁰.

Un negocio racionalmente deseñado que depende da fertilidade dos animais comprados na feira de Guimarei e os nacementos das reses postas a medias, que só se desaxusta -e non moi chamativamente- polo gasto da compra dos 10 équidos da serie, compensable por outras vías contractuais que de inmediato se nos escapan, pero que non anula -logo do exposto- a rendabilidade positiva para as economías fidalgas da parcería de gando vacún.

TABOA 3
Gando total existente en S. Xiao de Carballo en 1752

	VACUN			OVICAPRIDOS		PORCINO	EQUIDOS	COLMEAS
	bois	vacas	crías	ovellas	cabras			
Antonio Bermúdez	2	1	1	4	2	2	1	
Antonio Sánchez		5	11	8	10	3		1
Anxel López				3		2	4	
Agustín Fernández		1	3	4	4	4	1	
Andrés Gil		2	2	12	2	3		
Alonso da Fraga		3	3	15		5		
Antonia das Pardiñas	2	4	5	19	5	7		
Antonia de Buxán								
Bentura Ares	4	5	8	24	22	5		6
Bernardo do Espiño	2	8	7	27	14	6		2
Bartolomé de Espiñeira								
Bentado Cavo	2	9	10	31	4	14		

⁵⁰ Os datos subministrados polos Fraga na serie elaborada coinciden coa visión xeral definida para o mercado do gando vacún na Galicia do s.XVIII por A. Eiras Roel. No seu estudio citado ó longo do presente traballo, chega á conclusión de que das 340.000 reses vendidas anualmente en Galicia, o 82,35% das mesmas eran crías, mentres que as adultas acadaban a porcentaxe de 17,64%, é dicir, que por cada adulto vendido, eran postas no mercado 4,66 crías. En Friol, entre 1780 e 1796 os Fraga venden 55 reses procedentes de parcerías. O 69,09% das mesmas son crías, o 23,63% vacas que pariron polo menos dúas veces, e o 7,27% restante bois. Isto é, por cada vaca vendida, venden en Guimarei 2,92 crías.

	VACUN			OVICAPRIDOS		PORCINO	EQUIDOS	COLMEAS	
	bois	vacas	crías	ovellas	cabras				
Domingo de Bernal									
Domingo Galbán	2	5	3	8	7	3			
Domingo do Cabo	4	7	8	51	3	4	3		
Domingo Ares	2	4	6	44	16	8			
Domingo da Iglesia									
Domingo Varela	2	3	1	11	11	8	1		
Domingo do Carregal	2	11	12	48	12	10	1	17	
Domingo Mourente	2	3	1	18		6			
Domingo da Riba									
Domingo da Iglesia fillo	2	8	7	25	5	8			
Francisco do Cavo	2	6	9	32	9	14	5	4	
Gerónimo da Fraga	4	8	16	51	18	36	1	10	
Gregorio Vilela	2	6	3	8	2	5	1		
Joseph Ferro						1			
Jacinto do Ferro	2	5	6	35	17	8	2		
Jacinto Quiroga	2	4	6	31		13			
Juan Cruzado	2	7	2	16		4		1	
Juan de Penelas		3	1	32	3	8		6	
Jacinto de Castro	1	3	1	13	5				
Juan do Bernadal			1	8	3	4			
Juan de Castiñeiras	2	5	5	30	10	11			
Joseph David		2	1		5	5	1		
Lucas Ferro		3	2	5	3				
Manuel García		3		16	13		6		
Melchor Cavado	4	7	12	68	16	8	1		
María das Seixas	2	5	6	32	10	5	1		
Pedro Espiño	4	8	4	31	4	11	10		
Pedro de Serén	2			12	3		6	1	
Roque Sánchez		2	3	22	8	9	3		
Santiago do Espiño	4	10	16	18	12	6	1	23	
Silvestre Montecelo			3	7					
TOTAL	43	61	166	185	819	247	258	17	70

Fonte: Elaboración propia a partir do A.H.P.L., Catastro de Ensenada, Libro de Reales de Legos, leg.3.344, ff.91-94.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

Indices referidos á TABOA 3:**- Media de animais/veciño:**

- 1,41 bois, 3,80 vacas e 4,30 crías de vacún
- 19,04 ovellas
- 5,74 cabras
- 6,00 porcos
- 0,39 équidos
- 1,62 colmeas

- Parellas de bois/veciños:

- 0 parellas: 18 veciños (41,86%)
- 0,5 parellas: 1 veciños (2,32%)
- 1 parellas: 18 veciños (41,86%)
- 2 parellas: 6 veciños (13,95%)

- Pezas de gando vacún/veciño:

- 0 pezas: 7 vecs. (16,27%)
- 1-5 pezas: 12 vecs. (27,90%)
- 6-10 pezas: 4 vecs. (9,30%)
- 11-15 pezas: 9 vecs. (20,93%)
- 16-20 pezas: 6 vecs. (13,95%)
- 21-25 pezas: 3 vecs. (6,97%)
- 26-30 pezas: 2 vecs. (4,65%)

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

TABOA 4
Gando comprado por D. Francisco de Fraga, 1779-1800

	EQUIDOS	VACUN			OVICAPRIDOS	Rs.
		bois	vacas	crías		
1779				2		201
1780	7			2		1.424
1781				1	35	517
1782			4	2		619
1783	1	2	1	3		1.326
1784		2	1	1		729
1785			2	2		
1786						
1787				1		66
1788						
1789						
1790						
1791						
1792						
1793						
1794						
1795						
1796						
1797						
1798						
1799	1					1.425
1800						
TOTAL	9	4	8	14	35	6.307

Fonte: Elaboración propia a partir do A.C.F., Libro de Caja de Don Francisco de Fraga.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

TABOA 5
Gando cedido en parceria por D. Francisco de Fraga, 1779-1800

	VACUN		OVICAPRIDOS	
	bois	vacas		crías
1779			2	
1780		3	5	
1781		1	1	
1782		5	2	
1783	2	1	3	
1784	2	1	1	
1785		1	1	
1786				
1787		1	1	
1788				
1789				
1790				
1791				
1792				
1793				
1794				
1795				
1796		1	1	
1797				
1798				
1799				
1800				
TOTAL	4	14	17	63

Fonte: Elaboración propia a partir do A.C.F., Libro de Caja de Don Francisco de Fraga.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

TABOA 6
Gando vendido por D. Francisco de Fraga, 1779-1800

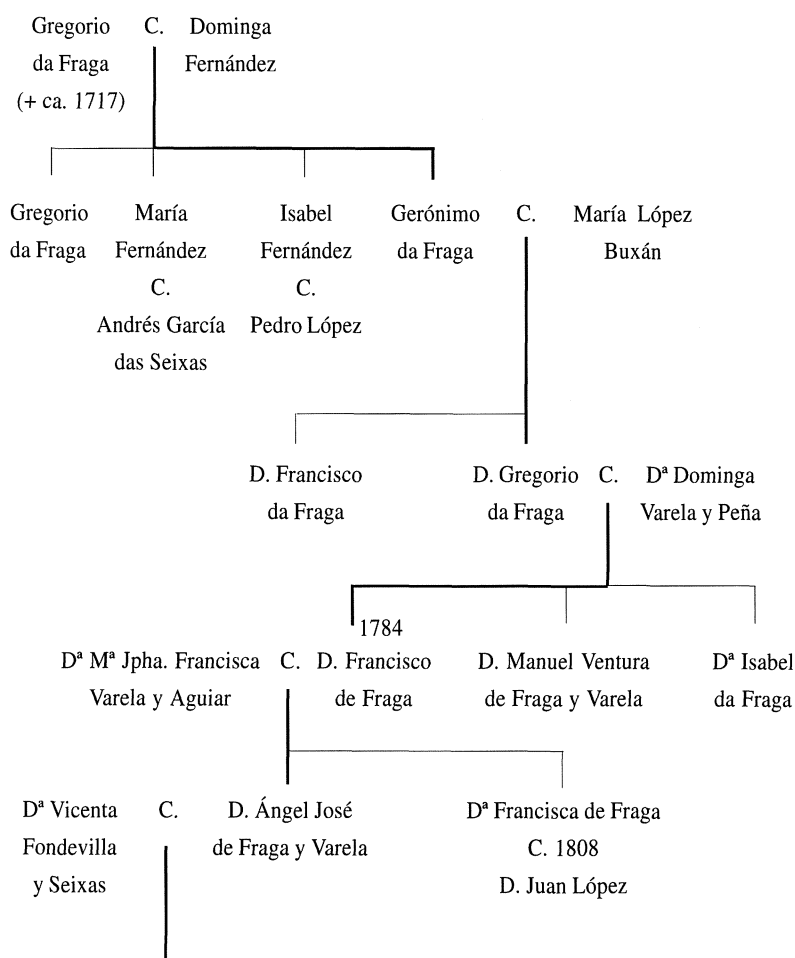
	EQUIDOS		VACUN		OVICAPRIDOS	Rs.
	bois		vacas	crías		
1779						
1780	3			3		651
1781			1	1	4	205
1782			1	1	3	142
1783		2		5		645
1784		2	2	8		1.215
1785				1		50
1786			1			143
1787			1	3		241
1788				5	2	197
1789			3	1		428
1790			1	3		411
1791				1		88
1792						
1793			1	1		187
1794						
1795				2		66
1796			2	3		360
1797						
1798						
1799						
1800						
TOTAL	3	4	13	38	9	5.029

Fonte: Elaboración propia a partir do A.C.F., Libro de caja de Don Francisco de Fraga.

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.

APENDICE I

XENEALOXÍA DA FAMILIA FRAGA DE S. XIAO DE CARBALLO

"CUADERNOS DE ESTUDIOS GALLEGOS", Tomo XLIV, Fascículo 109, Santiago 1997.